

MARÓTH MIKLÓS

A mértékletesség

Egyetemista koromban egy egyiptomi keresztény ismerősöm szentképet ajándékozott nekem. Kíváncsian vettem kézbe, mert érdekelt, hogy mit árul el a kis kép a monofizita kopt egyház tanításáról. Tudvalevő ugyanis, hogy a kopt egyház ugyanúgy, mint római katolikus testvére, az egyszerű emberek hittani nevelését jórészt a szemléletes, rövid szöveggel ellátott, könnyen érthető, propagandisztikus céllal készült szentképek segítségével végzi.

A képen Krisztus volt látható, hátlapján pedig ez állt: „Keresztény erények: bölcsesség, bátorság, mértékletesség, igazságosság.”

A rövid fősorolás azért érdekes, mert Esztergomban a magyar királyok egykori palotája egyik termének a falán négy kép található és e négy kép a most fősorolt négy erény szimbolikus ábrázolása. A négy „keresztény erény” tehát a középkori Magyarországon is bizonyíthatóan ismert volt.

Ezen aztán már nem is csodálkozunk, ha kezünkbe vesszük például a jezsuita Boyer-nek utoljára az e század hatvanas éveiben kiadott, latin nyelvű skolasztikus filozófiai tankönyvét. E könyv erkölcsstani részében a szerző a fínt ismertetett négy alapvető erényt sorolja föl. A királyi palota falán található képek és a skolasztikus tankönyv azt sugallják, hogy itt egy több évszázados hagyománnyal állunk szemben. Az arab szentkép azt mutatja, hogy ez a hagyomány különböző kultúrákhoz és különböző teológiai irányzatokhoz tartozó keresztényeknél egyaránt megtalálható.

Elmondhatjuk-e ezek után, hogy akkor ezek a tulajdonságok valóban „keresztény erényeknek” tekintendők?

Határozott nemmel fog erre a kérdésre válaszolni mindenki, aki valamivel többet tud a világról, mint amit ma láthat maga előtt. A bölcsesség, bátorság, mértékletesség és igazságosság ugyanis nem más, mint az ókori görög filozófusok négy „sarkalatos erénye”.

E négy erény együttesen először Platónnál áll az etikai tanítás középpontjában. Válasszuk ki közülük most a mértékletességet, és korlátozzuk vizsgálódásainkat csak erre az egy példára.

A „mértékletesség” görög megfelelője, a *sóphrosyné* szó „ép értelem”, „józsanság” jelentésében már a homérosi költeményekben is megtalálható.

Etikai terminusként az „érzéki élvezetekkel kapcsolatos mértékletesség” értelmében a szó először Démokritosznál fordul elő. Ugyanebben a jelentésben, valószínűleg a filozófia terén végbement fejlődés eredményeként, az irodalmi szövegekben (nevezetesen Arisztophanész *Felbők* és *A gazdagság* című darabjaiban) is fölbukkan a sóphrosyné terminus.

Platón a Kharmidés című dialógusában hosszasan vizsgálja a terminus jelentését, de nem tudja definiálni a fogalmat. Egyes vélemények szerint az itt előadott eszmefuttatások még nem annyira Platónnak, mint inkább mesterének, Szókratésznek a nézeteit tükrözik.

Ez azért is hangzik hihetően, mert a Kratylosban Platón etimológiai magyarázatot ad a szó jelentésére. Szerinte a sóphrosyné jelentése a „józan ész megtartása” (szó szerint: „a sóphroszüné pedig megtartása (szótéria) az imént vizsgált phronészisz-nek” Szabó Árpád fordításában, Kratylos 411 c).

A Philébosban Platón az élvezetek szerepét taglalva a következő szavakat adja Szókratész szájába:

„Az, hogy az olyan vegyület — legyen az bármi és bármilyen —, melyben nincs meg a helyes mérték és arány, szükségképpen felbomlik egészében s azután elemeiben is: nem is vegyület, hanem valójában csak valami összehabart szerencsétlenség mindazokra, akiknek részük van benne.”

Majd később: „Most már ... bárki képes is dönteni a gyönyör és belátás ügyében: melyik rokonabb a legiobbal s melyik áll rangban magasabban az isten s ember előtt?” „Így hát hirdesd mindenfelé ... követek útján a távollevőknek, tenmagad pedig a jelenlevőknek, hogy a gyönyör nem a legfőbb kincs, sőt a második sem; hanem hogy első az, ami a mérték, a mértékkel bíró, a megfelelő s mind a többi más ilyen körébe tartozik, melyekről, úgy kell vélnünk, hogy az ember örömebbé választja.” (Philébos 64a—66a; Péterfy Jenő fordítása.)

E két hely két eltérő szemléletről tanúskodik. Az elsőben a sóphrosyné még a régebbi görög irodalmi hagyományok jegyében a józanság fogalmához kapcsolódik, a második helyen viszont a pythagoreus harmónián nyomán valamilyen mértéket, arányosságot jelent.

Ez összhangban áll mindazzal, amit a Phaidrosban olvashatunk. Az idézett hely szerint: „Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy mindegyikünkben két hatalom lakozik, amelyek uralkodnak rajtunk és vezetnek bennünket; s mi követjük őket, amerre épp vezetnek. Az egyik velünk született: a vágy a gyönyör után; a másik későbbi szerzemény: meggyőződés, mely a jóra törekszik.” (Phaidros 237d—238a; Kövendi Dénes fordítása)

Lelkünkben e „két hatalom”, e két benne lakó ellentét harcából jön létre a harmónia, és ez a mértékletesség.

A régebbi keletű görög irodalmi és az újabb keletű filozófiai hagyomány Platónnál az Államban ötvöződik egybe. E mű negyedik könyvében (430d és az azt követő részek) azt olvashatjuk, hogy „A józan önmérséklet a rendnek és bizonyos gyönyörökben és vágyakban mutatkozó önuralomnak egy neme, amilyen értelemben azt szokták mondani valakiről, hogy ... -erőt vesz magán...”

A mondottakat aztán Platón mindjárt értelmezi is lélektanának a fényében. Szerinte ez az „erőt vesz magán” úgy értendő, hogy az embernek a lelke három részre oszlik. Legelső a vágyakozó, növényi lelke, középső az állai lelke, legfelső az értelem. Ha az értelem legyőzi az alsó lélek érzelmi vágyait, azaz ha lelkünk megőrzi a józanságát, megőrzi az egyensúlyát (harmóniáját), akkor megvalósítjuk a mértékletesség erényét.

A mértékletesség tehát józanság és harmónia. Ugyanakkor a harmónia a szépség forrása is. A mértékletesség tehát a lelki szépség, a boldogság előfeltétele is egyben.

Platón azonban még ennél is tovább megy. A társadalomban három osztályt különböztet meg. Az állam vezetői a filozófusok, védelmezői az örök, eltartói a kézművesek. Államtanának egyik fontos tétele szerint mindegyik osztálynak megvan a maga sajátos erénye. A mértékletességnek a kézművesek osztályához kell tartoznia.

Platón tanítványa, Arisztotelész részben átvette, részben módosította a négy sarkalatos erénnyel kapcsolatos nézeteket.

E módosítások közül a leglényegesebb az, hogy ő minden erényt valamilyen két szélsőség közötti középként értelmezett. „A kellemes és a kellemetlen érzések tekintetében — természetesen nem valamennyit érteve, s különösen nem a kellemetleneket — középként a *mértékletesség*, túlzás pedig a *mértéktelenség*.” (Arisztotelész: Nikomakhoszi etika, 1107b)

Később ezt a definíciót olvashatjuk: „a mértékletesség a gyönyörökkel szemben mutatkozó középként”. A folytatásból azt is megtudjuk, hogy a „gyönyörök” ebben az esetben csakis a testi gyönyöröket jelentik, nem vonatkozik a szó a lelki gyönyörökre. A testi gyönyörök is érzelmi jellegűek, de ennek ellenére a kellemes illat akkor okoz igazán

gyönyörűt, ha éhesek vagyunk és az illat pedig megehető ételtől származik stb. Azaz az érzelmi gyönyörök valamilyen módon a vegetatív lélek funkcióihoz (táplálkozás, növekedés, szaporodás) kapcsolódnak.

Az érzelmi gyönyörökkel szemben gyenge emberek a gyermekek, a nők és a rabszolgák. Ebből az következik, hogy a természetük szerint szabad embereket jellemzi csak a mértékletesség.

Hozzátehetjük, hogy a szélsőségek közötti „középhatár”, az arisztotelészi „aurea mediocritas” semmiképp sem értelmezhető *középszernek*, és mégkevésbé kapcsolható a közelmúlt oly rossz melléköngéjű *középutasságához*. Nem jelent mást, mint a szélsőségek elvetését.

Arisztotelész a mértékletesség erényét tehát nem egy társadalmi osztályhoz, hanem a szabad emberek csoportjához rendeli hozzá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne látná a mértékletesség szerepét és fontosnak a társadalom életében is.

A Politikában a bűnözés eredetéről írva Arisztotelész elveti egyes korábbi gondolkodóknak azt a tanítását, miszerint a rossz társadalmi viszonyok, az ezek következtében föllépő szükség, éhezés vinné rá az embereket a bűnözésre.

Ezzel az elmélettel szemben rámutat, hogy a rossz viszonyokkal elégedetlen, szükségét szenvedő ember föllázad. Lázadása során próbál jobb viszonyokat kivívni magának és embertársainak. Bűnözéssel az az ember akar magán segíteni, akinek van mit a tejbe aprítania, de elégedetlen azzal és többet akar. A bűnözés melegágya tehát a telhetetlenség, a mértéktelenség.

Arisztotelész szövegéből leszűrhetjük magunknak azt a tanulást, hogy az egyén erkölcsi nevelése, a mértékletesség erényének az egyes emberben való kifejlesztése a társadalom békéje megteremtésének az egyik legfontosabb eszköze, de egyszerűsített az egyén boldogságának nélkülözhetetlen előfeltétele is.

A korai hellénizmus korának uralkodó filozófiai iskolája, a sztoicizmus is átvette elődeitől a négy sarkalatos erény tanát és erre építette saját etikai rendszerét. Az ő definíciójuk szerint mértékletesség tulajdonképpen a „választandó jó és a kerülendő rossz ismerete”. Jónak természetesen azt tartották, ami megfelel a természetnek, következképp hasznos az embernek, rossznak pedig azt, ami nem felel meg a természetnek, következképp ártalmas az embernek.

Azt azonban általában nem tudják az emberek, hogy mi természet szerint való, azaz mi hasznos számukra. A valóban hasznos dolgokat csak a kevés számú bölcs ismeri. Ezért aztán csak a kevés számú bölcs boldog.

Mivel azonban minden erény végső soron ismeret (például bátorság a veszélyes és a veszélytelen dolgok ismerete, a bölcsesség a megteendő és a meg nem teendő dolgok ismerete stb.), ezért ha valaki egy erény birtokába jut, az mind a négy sarkalatos erényt birtokolja, hiszen mindegyikük lényege az ismeret.

Továbbá minden sarkalatos erényt több más, neki alárendelt erény követ. Így a mértékletesség alá van rendelve a szemérmesség (annak a tudása, hogy miként kerülhetjük el a jogos szemrehányást), az önuralom (annak a tudása, hogy miként tudunk megmaradni a helyesnek elismert dolgok mellett, ellenállva az élvezetek csábításának) és egyéb erények. Így a négy sarkalatos erény az őket követő, nekik alárendelt erényekkel együtt egy táblázatot adnak ki. Bármelyik erényt elsajátítva tehát a táblázatban található összes erény birtokába jutunk.

Ha megnézzük Boyer-nak a fent említett filozófiai kézikönyvét, akkor azt tapasztaljuk, hogy az elsőként Platónnál felsorolt négy sarkalatos erény áll nála is az erkölcsstan tengelyében. A négy erényt azonban ő is, mint Arisztotelész, egy bizonyos középként értelmezi. Ugyanakkor azt állítja, hogy egy erényt elsajátítva többé-kevésbé a másik három erényt is elsajátítottuk.

Ez a rövidre fogott tárgyalás tehát arról tanúskodik, hogy a skolasztikus erkölcsstanban az eddig ismertetett három görög filozófiai irányzat egyaránt képviselve van. (Boyer összefüggő olvasata azt mutatja, hogy mindezek az elemek alapvetően arisztotelészi keretekbe ágyazva jelennek meg.)

Volt azonban még egy fontos görög filozófiai iskola, nevezetesen az újplatonikus, amelyik tárgyalta a mértékletesség erényét. Az iskola megalapítója, Plótinosz írja az Enneasok I. 6.6-ban, hogy a mértékletesség is, mint minden más erény, voltaképpen valami megtisztulás.

Ez az a tanítás, aminek nem találjuk nyomát a skolasztikus filozófiában. Megtalálható azonban az iszlámban.

A muzulmán misztikusok szerint az ember célja az, hogy lelke egyesüljön Teremtőjével. Így nyerheti el a tökéletes tudást és a tökéletes boldogságot. Ez az egyesülés viszont csakis akkor lehetséges, ha előtte lelkileg megtisztulunk. A lelki megtisztulás útja az erkölcsi nemesedés, azaz mindenekelőtt a sarkalatos erények elsajátítása.

A misztikusok könyvei számos gyakorlati tanáccsal látják el olvasóikat arról, hogy két szélsőség, azaz két hiba között hogyan lehet megtalálni az arany középutat, az erényt, mégis mindez most nem érdekes számunkra. A fontos az, hogy az erény náluk is, miként Plótinosznál, megtisztulás volt.

Az erényekkel kapcsolatos nézeteiket a muzulmán misztikusok közvetlenül nem görög források, hanem saját filozófusaik írásai alapján dolgozták ki. Itt a rövideg kedvéért az arabul író gondolkodók közül csak a leghíresebb moralistát, Miskawaihit szeretném kiemelni. Könyve elején Miskawaihi (Tahdhib al-akhlaq, Bejrüt 1966, 16) is hangsúlyozza, hogy négy sarkalatos erény van, ezek az egyes lélekrészkehez, illetve azok együtteséhez tartoznak. Mindegyik erény két túlzás közt a közép, és mindegyik erény alá tartoznak további, őket követő erények és így tovább.

A „négy keresztény erény” tehát semmi esetre sem pusztán keresztény erény. Olyan tulajdonságokat képviselnek, s ez áll a minket most érdeklő mértékletességre is, amelyek különböző korokban, különböző földrajzi helyeken és különböző vallásokban egyaránt értékeknek számítottak.

A keresztény vallás a mértékletességet elvárja híveitől. Ezt teszi az iszlám is. Ezt az elvárást mindkettő szent szövegeivel, azaz végső soron Isten/Allah tekintélyével igazolja.

A mértékletességet Plátón spekulatív alapon tartotta szükségesnek ideális állama kézművesei számára. Arisztotelész, a gyűjtő és rendszerező tudós pedig abból indult ki, hogy a mértékletességet az emberek mindenütt értékek ismerik el. A mértékletesség mint erkölcsi érték, pusztán emberi természetünknel fogva, racionális mérlegelés után önmagát kényszeríti ránk, minden isteni tekintély nélkül.

A bibliai alapokon álló keresztény vallások tehát ezt az egyetemes emberi értéket támogatják saját tekintélyükkel, s ennek elfogadását, jóllehet annak szükségességét pusztán logikus gondolkodás révén is fölismerhetjük, saját isteni eredetű auktoritásukkal is szorgalmazzák.

A keresztény és a pogány mértékletesség közt azonban mégis található egy bizonyos különbség. A pogány és muszlim mértékletesség csak az érzéki élvezetekre vonatkozik. A keresztény erkölcsstan mértékletességet, azaz a szélsőségek kerülését írja elő más dolgokban is. Bár a hívő ember vagy igent vagy nemet mond mindarra, amit bűnnek tart, és ezekben a kérdésekben nem alkudhat meg, a radikalizmust másokkal szemben ez a mértékletesség nem találja elfogadhatónak.

A közelmúlt ünnepelt „radikális programjaival”, „radikális álláspontjaival” stb., (amik valamiképpen mindig szélsőségességet jelentettek) szemben a mértékletesség inkább megfontoltságra, józan mérlegelésre és türelemre, mai divatos szóval „toleranciára” ösztönöz.